

Gaál Attila

A SZEKSZÁRDI MÚZEUM HÓDOLTSÁG KORI RÉZEDÉNYEI II.

Azonos cím alatt 1983-ban ismertettük a szekszárdi múzeum addig összegyűjtött hódoltság kori török rézedényeit. Ezek többsége a simontornyai és dunaföldvári várfeltárásokból, valamint a Szekszárd-újpalánki török palánkvár 1975-ben megkezdett és közlésünk idején még folyamatban lévő feltárási munkálataiból származott. Bemutatásra került akkor még néhány – ugyancsak a múzeum régészeti anyagában őrzött – ismeretlen lelőhelyű rézedény is (GAÁL 1983).

Az 1986-ban befejeződött újpalánki feltárás újabb néhány edénye mellett főként a Duna dunaföldvári alsórévi szakaszáról azóta előkerült leletek tették indokolttá a hat évvel korábbi közlés folytatását.¹ Erősítette szándékunkat egy véletlen esemény is. Baksa László dunaujvárosi magángyűjtő ugyanis cserére ajánlotta fel gyűjteménye öt török rézedényét, melyek egyike elmondása szerint szintén Dunaföldvárról származik, így az sem kizárt, hogy lelőhelye szintén az alsórévi folyamszakasz. A többi edény különböző helyekről került a Baksa-gyűjteménybe, de tulajdonosuk csak a származási helységeket tudta biztosan, más információkkal nem rendelkezett a vásárolt vagy cserélt tárgyakról. Mivel e jellegzetesen török vagy török hatásokat mutató edények a hódoltsági terület rézművességének becses emlékei, szükségesnek találtuk közlésüket még akkor is, ha gyűjteményünk számára megszerezni nem tudtuk azokat.²

* * *

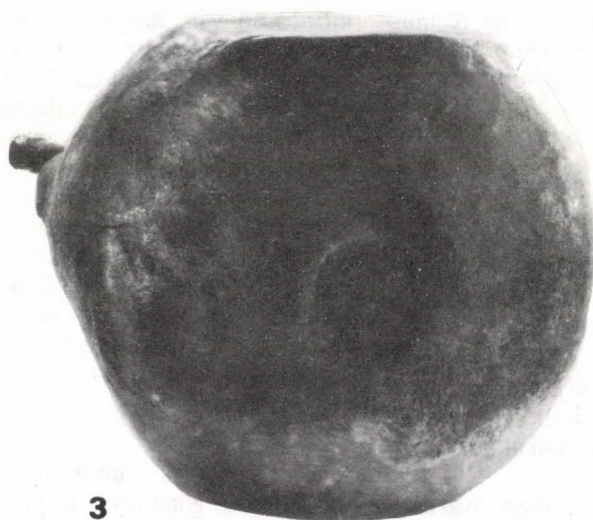
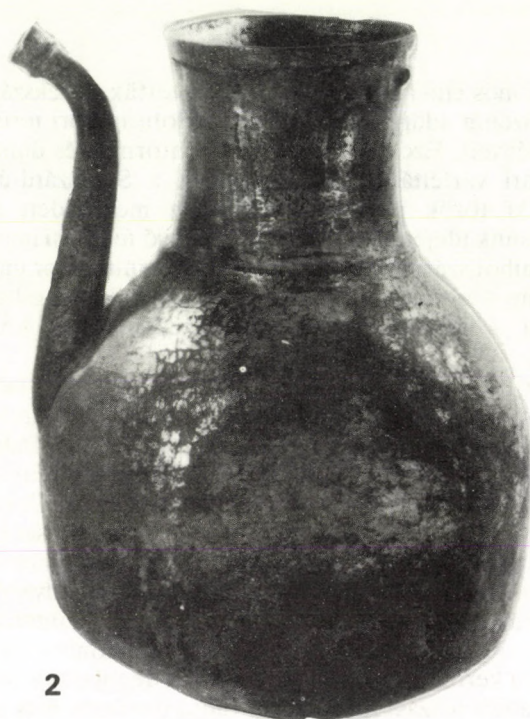
1. Talán nem túlozunk, ha a kiöntőcsöves, fedeles, ónozott *rézkannákat* (ibrik) és ezek kiöntőcső nélküli változatait (*gügüm*) a keleti konyhák egyik legszebb edénytípusának tartjuk. Mindkét változatnak ismeretek cserépből készült megfelelői is, s hogy mennyire kedveltek voltak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a töredékeik XVI–XVII. századi feltárásaink gyakori és kormeghatározásra is kiválóan alkalmas leletei.

Nem mondható el ugyanez a gyakoriság a jóval drágább és így ritkább, rézből készült kannák esetében, ami talán avval is magyarázható, hogy értékes lemezüket az utolsó darabkáig felhasználták, legvégül javítófoltokat készítve belőlük (2. kép 4–5; GAÁL 1983, 12. kép 2; 16. kép 4).³

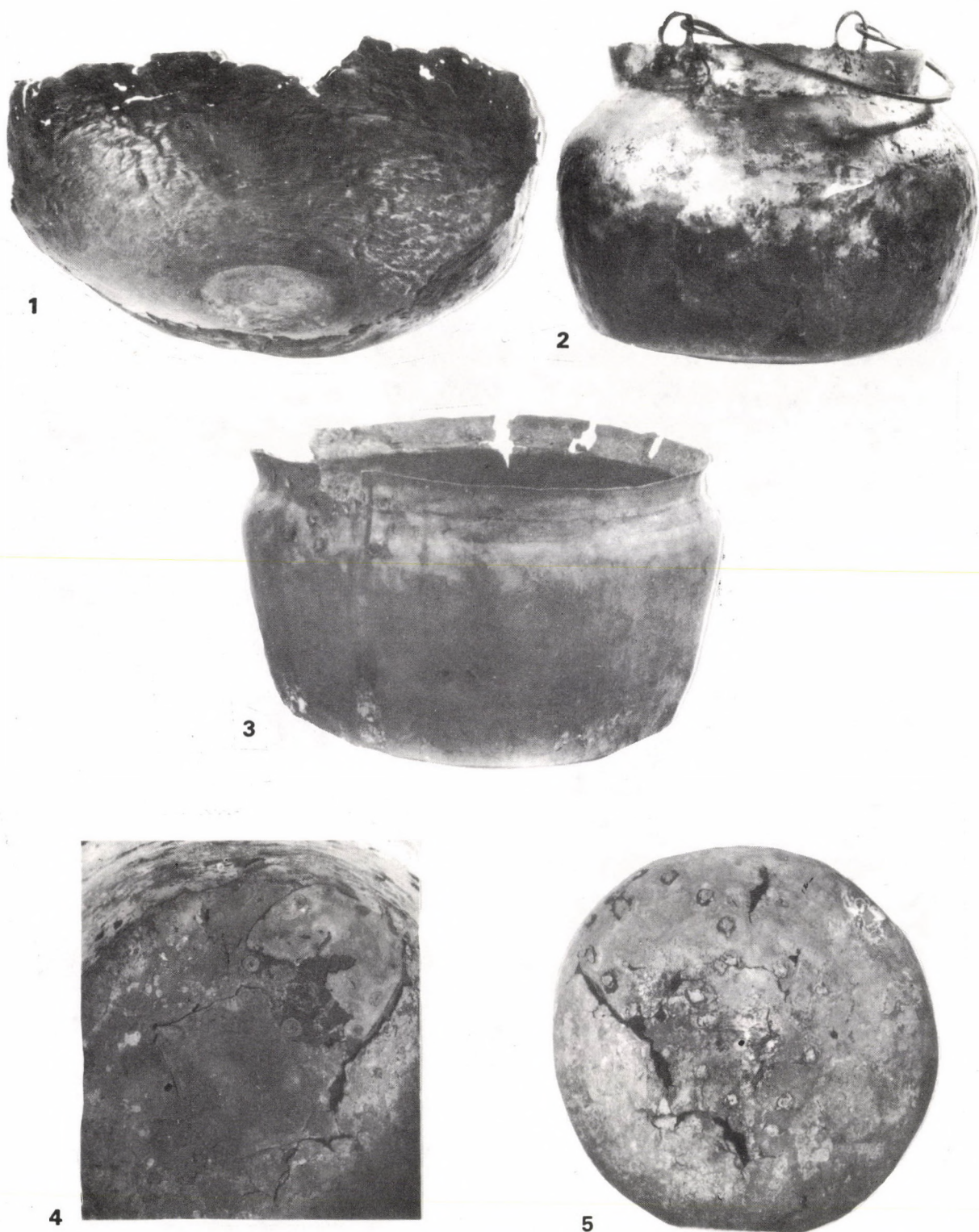
a) A korábban ismertetett leletek között mindössze egyetlen erősen roncsolt állapotú, több ízben javított, végül célbalövésnél felhasznált kannát, valamint egy ónozott kiöntőcsövet mutathattunk be. A kanna aljának többszöri javítása arra utalt, hogy víz forralásnál használták, ennél több azonban – éppen a nagyon rossz állapot miatt – nem derült ki róla (GAÁL 1983, 1. kép; 3. kép 8).⁴ A Dunaföldvár Alsórévről azóta előkerült ibrik szerencsére sokkal jobb megtartású és kevésbé roncsolt. Felületén, melyen jól látható a formázó kalapács nyoma, sok helyen megmaradt az eredeti ónozás. Csupán az egyik oldalon volt jelentősebb lemezhiány (1. kép 2). A 22,5 cm magas és 8,5 cm szájnnyílású edény teste nagyjából gömbalakú, egyik oldalán lapított. Vállrészén egy kiemelkedő borda fut körbe összekötve azt az enyhén ívelt hengeres nyakkal. Magát a szájnnyílást erős abroncs veszi körül, kevéssel alatta látszik a hiányzó fül egymástól 3,5 cm távolságra lévő két szegecslyuka. A fül alsó végződését rögzítő harmadik szegecs helye ezektől 14,5 cm-re van. Ezek alapján a fül azonos lehetett az esztergomi kannákon lévő, felül megnyitott és kétfelé hajlított kannafülekkel (FEHÉR 1968, 27, 29, 30, 32). Az ellenkező oldalon a vállból kiinduló szépen ívelt kiöntőcső van, melynek gyűrűvel erősített kónikus kiképzésű vége alig emelkedik a szájnnyílás fölé. Az edény domború alján egy határozott 4,5 cm átmérőjű köldökszerű bemélyítés található (1. kép 3).⁵

A dunaföldvári kanna méreteivel és jellegzetes formájával jól illeszkedik az eddig ismert hazai török ibrikek sorába, de különösen a budavári és az esztergomi példányokkal rokonítható (FEHÉR 1960, 2. kép 2; 8. kép 1). Rendeltetését tekintve egyaránt lehetett a rituális mosakodáshoz használatos víztartó (KOSAY 1957, 16), de – mint azt Perihan Cetin néprajzi párhuzamok alapján valószínűsíti – kávé, tea vagy sörbet tartására szolgáló asztali edény is (FEHÉR 1968, 279).

b) Ugyancsak Dunaföldvár Alsórévről származik egy zömök, gömbtestű mindössze 22 cm magas *rézkanna* is (10. kép 1–3). Széles, 11 cm átmérőjű, fenéklemeze homorúra deformálódott, ami vélhetően a tűzzel való közvetlen érintkezés eredménye. Az edénytest felső harmadánál jól látható, hogy azt két külön megmunkált darabból utólag illesztették össze

1. kép 1-2: Rézkannák Dunaföldvár-Alsórétől; 3: Rézkanna alja
Fig.1. 1-2: Copper cans from Dunaföldvár-Alsórét; 3: Bottom of a copper can

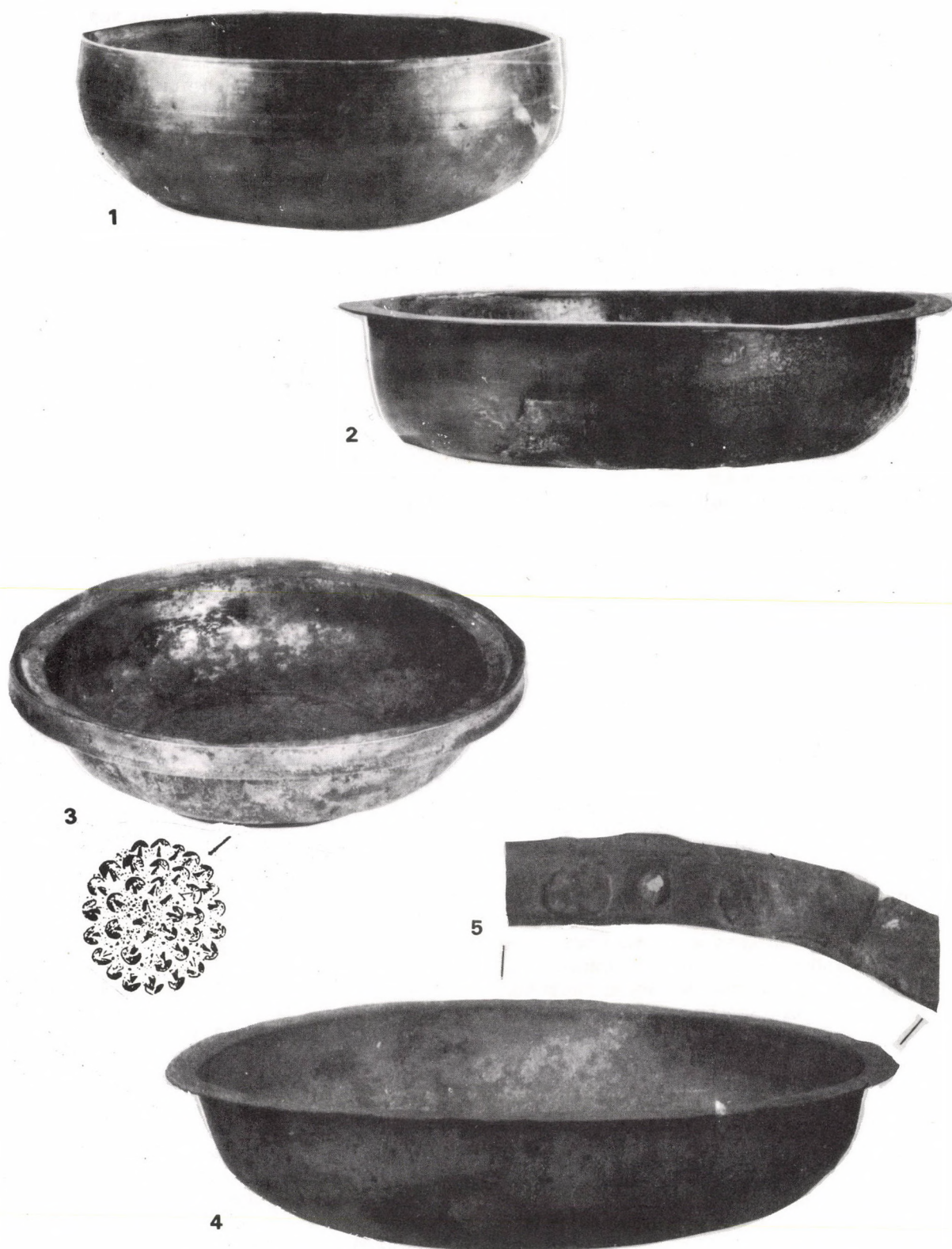
2. kép 1: Rézedény töredéke az újpálánki várból; 2: Füles rézbogrács Dunaföldvár-Alsórévről;
3–5: Vékonyfalú, többször javított rézbogrács Dunaföldvár-Alsórévről

Fig.2. 1: Fragment of a copper vessel from the Újpálánk castle; 2: Copper cauldron with handle from Dunaföldvár-Alsórév; 3–5: Thin-walled, several times repaired copper cauldron from Dunaföldvár-Alsórév

3. kép 1,3: Rézbográcsok Dunaföldvár-Alsórétől; 2: Ismeretlen lelőhelyű rézbogrács;
4: Későrómai rézedény Dunaföldvár-Alsórétől

Fig.3. 1,3: Copper cauldrons from Dunaföldvár-Alsórét; 2: Copper cauldron from an unknown site;
4: Late Roman copper vessel from Dunaföldvár-Alsórét

4. kép 1–2: Réztálak Dunaföldvár-Alsórévről és az újpálánki várból; 3: Fenékdíszes reztál Budapest környéki ismeretlen lelőhelyről; 4: Nagy réztál Dunaföldvár-Alsórévről; 5: Függesztőfül nyomai a réztál peremén
Fig. 4. 1–2: Copper platters from Dunaföldvár-Alsórév and from the Újpálánk castle; 3: Copper platter with pattern on its bottom from an unknown site in Budapest; 4: Large copper platter from Dunaföldvár-Alsórév; 5: Traces of a suspension handle on the rim of a copper vessel

(10. kép 3). A téglalap átmetszetű vaskos, íves fül alul ellapítva szegeccsel rögzítődik, végét felpöndörítették. Felső végződése az előző ibrikhez hasonlóan kétfelé nyitott, és a hengeres nyak felső részén lévő domborított díszítőgyűrű fölött két részszegecs erősíti föl. A külön szegecselt felső gombbal ellátott kúpalakú *kannafedőt* egy – a fülhöz szegeccsel erősített – ellapított és visszapöndörített pánt fogja föl. A fogófelületet kivéve a fül és csatlakozó pántjai bereszelt fogazással díszítettek (10. kép 2). A száj füllel ellentétes oldalán a nyak aljától indított, felfelé egyre szélesedő íves *kiöntőcsőr* található. Ez alatt az edénytest közep-részen belülről felerősített javítófolt van.

Csaknem azonos formájú rézkanna az esztergomi edények közül ismert (FEHÉR 1960, 8. kép 9; FEHÉR 1968, 279, 37. kép) eltérés csupán annyi, hogy az esztergomi példány fedele lapos, alján pedig valaha talpgyűrű volt. Mindkettő a kiöntőcső nélküli rézkannák (gügüm) kisebbik változatát képviseli, melyeket nem elsősorban vízforralásra használtak, hanem „a tea sötét kivonata készült bennük, amit faszén parázson külön forralt vízzel higítanak” (FEHÉR 1968, 284).

c) Durva megmunkáltságával és nem túl kecses formájával elüt a többi Alsórévről előkerült edénytől egy kívül-belül ónozott, alacsony talpgyűrűn álló *kiöntőcső nélküli rézkanna* (1. kép 1). Teste csak enyhén kiszélesedő, díszítve nincs. A 20,4 cm-es magassághoz képest igen bő, 10 cm átmérőjű száj egy 5 cm széles ívelt kiöntőrésszel bővül, melynek indítása már az edénytest közepénél megkezdődik. A megszokottól leginkább eltérő megoldást a fülnél találjuk. Az enyhén ívelt átmetszetű rézpántot fül alakúra hajlították és szegecssek felhasználása nélkül az edény szájpere-méhez és oldalához forrasztották. Kivitelezése durva, elnagyolt. A kanna fenekét külön alakították ki, majd a talpgyűrűbe erősítették. Az egyszerű abroncs és visszahajtás nélküli szájrészen jól láthatók a körbenyírás nyomai. Fedele úgy tűnik, nem volt.

A kiöntőcső nélküli kannák sok változattal bíró csoportjába sorolható edényünk párhuzamait magyarországi anyagból nem ismerjük, sőt az ismert bulgáriai rézedények között sem találtunk hasonlót. Csupán a H. Z. Kosay által ismertetett török néprajzi anyagban szerepel egy, a mienknél kissé zömökebb testű és díszes füllel ellátott változata. Rendeltetését azonban ennek sem ismerjük (KOSAY 1957, 17. t.). Noha a lelőhely és bizonyos formai jegyek a hódoltság korára való datálást támogatják, nem zárható ki, akár egy későbbi átalakítás, esetleg a teljes egészében későbbre keltezés lehetősége sem.

2. Mind a kiöntőcsőves, mind a kiöntőcső nélküli kannák gyakori tartozéka a *kannakupak* vagy *kannafedő*. Ezek egyszersmind a kanna egyik ékeségét is jelentették, így többnyire gondosan megmunkáltak, felületük gyakran díszített is (FEHÉR 1960, 11. t. 3; FEHÉR 1968, 64–68; GAÁL 1983, 3. kép 1–7; 13. kép 1–7). A Baksa gyűjtemény ismeretlen lelőhelyű kan-

nakupakja is ezt a díszesebb változatot képviseli. Külsején is láthatók az egykori ónozás nyomai, belül azonban teljes felületén beborítja a rézlemez. Maga a kupak félgömb alakú. Alján egy éles borda fut körbe, mely alatt a lemez ferdén beszűkül, így biztosítva az edényszáj minél hatásosabb lezárását. A borda alatt egy belül sasszögszerűen széthajlított rézhurok van. Ebbe kapcsolódik egy nyújtott S-alakú rézpálca, mellyel a kupakot a kanna fülén lévő furathoz erősítették (6. kép 4).

3. Hódoltság kori lelőhelyeink gyakori leletei a különböző nagyságú és formájú *füles rézüstök*, másnéven *bográcsok*. Dunaföldvár-Alsórévről négy, egy másik ismeretlen dunamedri lelőhelyről pedig egy újabb rézbogrács került gyűjteményünkbe, valamint ugyancsak Alsórévről egy kalapálással díszített vízszintes peremű, függőleges oldalú, alul rézsutosan beszűkülő üstszerű edény (2. kép 1–3; 3. kép 1–4). Formai jegyei alapján ez utóbbi nem tartozhat a hódoltság kori edények közé, csupán a lelőhely azonossága miatt tesszük itt közzé (3. kép 4).⁶

a) Az egyik ép *bogrács* lapított félgömb alakú. Vastag rézlemezről készített fenékrésze domborúra kalapált, oldalfala a perem felé fokozatosan elvékonyodó, alacsony, hengeres kiképzésű nyaka függőleges, rajta két darab egyenként 2-2 szegeccsel felerősített, felül karikára kovácsolt lapos lemez található. Ezek karikáiba bújtatták a lapos, téglalapmetszetű pálcából kovácsolt íves fület, melynek elkeskenyedő végeit visszapöndörítették (2. kép 2). Eredeti ónozásának nyoma főként az edény vállrészén és a nyak belső felületén maradt meg.

b) Még gömbölyűbb testtel készült a fentihez igen hasonló ismeretlen lelőhelyű *függesztőfüles bogrács*. Az ónozás nyomai ennek felületén is fellelhetők, de eltér az előbbitől, hogy a fül számára készített rézkarikákba nem réz, hanem visszahajlított végű vas függesztőfül csatlakozik (3. kép 2).

c) A következő *bogrács* az előző kettőnél jóval vékonyabb lemezről készült, s talán ebből is adódik, hogy többször javították (2. kép 3). Oldalfalai alig ívelnek, alja domborúra kalapált. Füle hiányzik, a kis- sé kihajló, keskeny hengeres nyak egyik oldalán azonban két kiszakadt szegecslyuk jelzi a fentiekhez hasonló fülfelerősítést. Másik oldalán a szegecssekkel együtt maga az edényperem is kiszakadt, így azt egy téglalap alakú folttal pótolták. Ennek lenyomata az edény bel-sejében jól látható, ugyanígy a pótlást felerősítő szegecssek szegecslyukai is (2. kép 3). A levált foltok helyén, de az edény más részein is korommaradvánvokat találtunk.

d) A peremre szegecselt, kovácsolt fültartó karikák, az enyhén kihajló perem, a réz függesztőfül, valamint az ónozott edénytest arányaiban is megegyezik

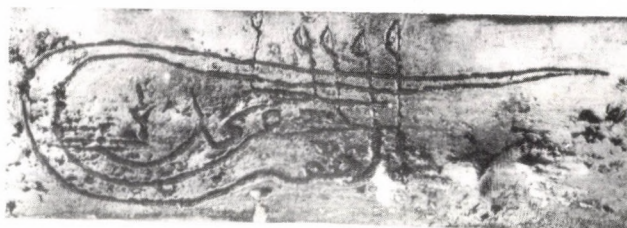
1

2

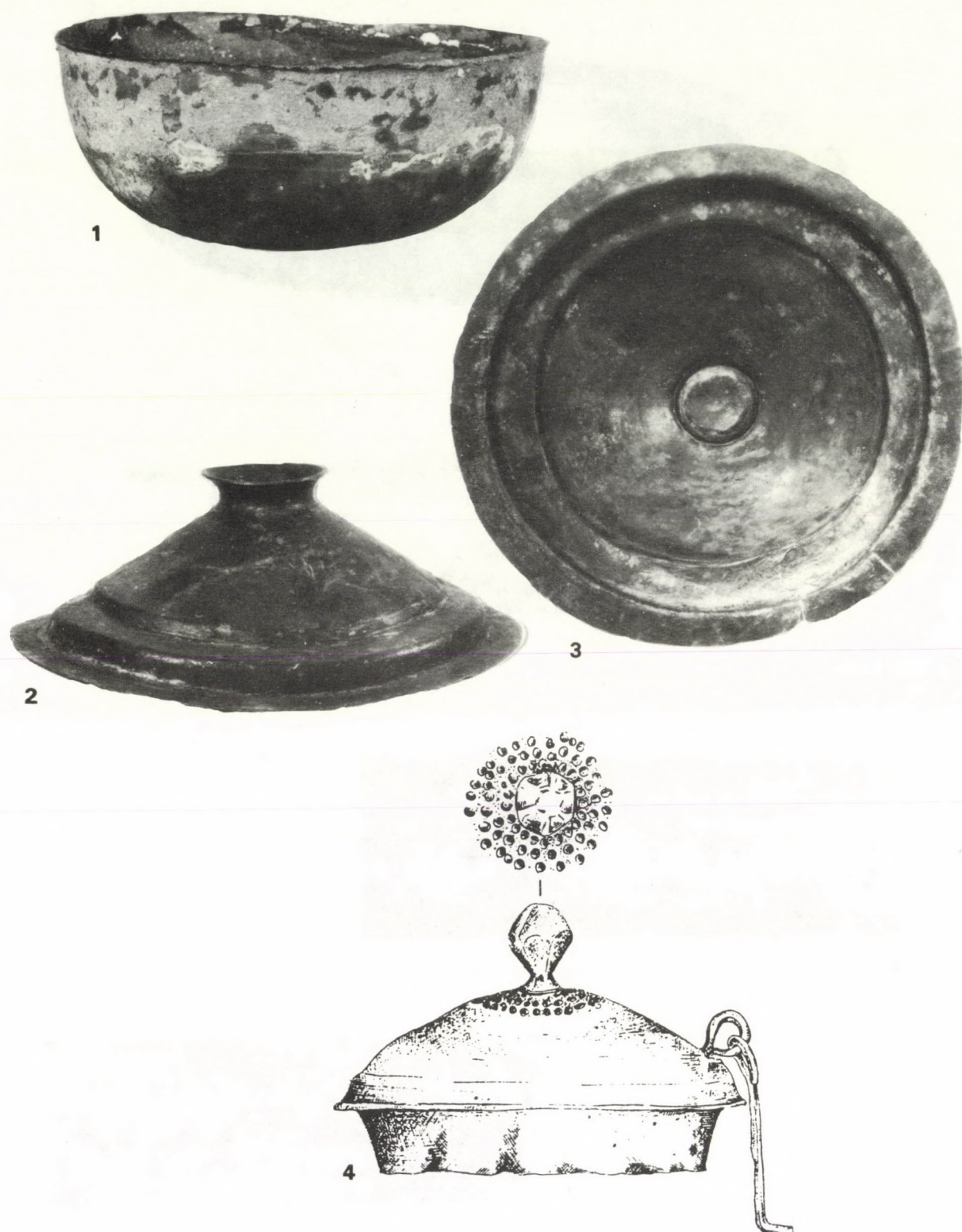

3

4

5. kép 1–2: Névfeliratos réztál Kalocsa környékéről; 3–4: Török nyelvű névfelirat a Kalocsa-környéki tál oldalán
Fig.5. 1–2: Copper platter with the inscription of a name from the area around the town of Kalocsa; 3–4: Inscription of a name in Turkish on the side of the platter from around Kalocsa

6. kép 1: Réztál Dunaföldvár-Alsórévről; 2–3: Réz edényfedő Dunaföldvár-Alsórévről;
4: Ismeretlen lelőhelyű réz kannafedő

Fig.6 1: Copper platter from Dunaföldvár-Alsórév; 2–3: Copper cover from Dunaföldvár-Alsórév;
4: Copper can cover from an unknown site

7. kép 1: Réz talpas tál Újpalánkról; 2: Talpas tál talprésze ismeretlen lelőhelyről; 3–4: Cserép- és réztepsi Újpalánkról; 5: Díszített, talpas réz csésze Dunaújváros környékéről

Fig.7. 1: Copper stemmed bowl from Újpalánk; 2: Stem of a stemmed bowl from an unknown site; 3–4: Pottery and copper baking pans from Újpalánk; 5: Ornamented copper stemmed bowl from around Dunaújváros

az a) alatt ismertetettel utolsó alsórévi *rézüstünk*. Eltérés csupán szokatlanul nagy méreteinél tapasztalható. (Magassága 23,5 cm, szávjnyílása 26 cm.) Vastag lemezből készített oldalfalát sajnos a kotrógép több helyen felszakította (3. kép 1).

e) Az utolsó *rézüst* az előbbiektől lényegesen különbözik. Keresztmetszete trapéz alakú, oldalfala vastag rézlemezből készült, egyszerű pereme visszagömbölyített (3. kép 3). Ónozás nyoma csak a belső felületen található. A fül számára készített karikákat a megszokott módon, de nem rézlemezből, hanem vasból kovácsolták. Ezeket a korábbiaktól eltérően nem 2-2, hanem 3-3 szegeccsel rögzítették az edény falához. Füle hiányzik.

H. Z. Kosayszerint a *helke*, *helike*, vagy *bakracs* nevű edényeket fejésnél vagy vízhordásnál használták (KOSAY 1957, 15; 8. t. bal alsó kép, 9. t. felső kép). Többször javított aljú, koromnyomos bográcsunk látán azonban úgy véljük, nem zárható ki az sem, hogy csak úgy mint mai változataik, ezek a rézbográcsok is „szolgafára” vagy más tartó alkalmazhatóságra függesztve a szabadtüzi főzés fontos főzőedényei is lehettek.

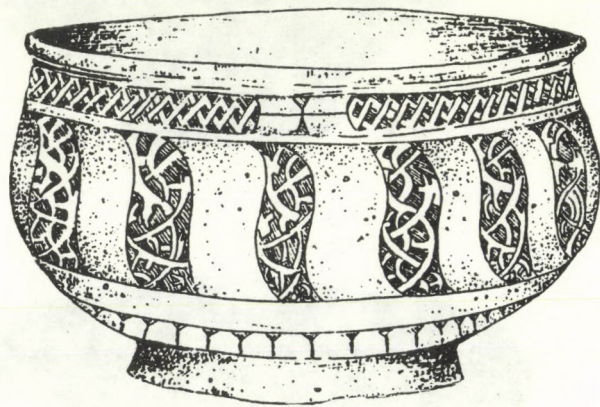
A trapéz alakú üstre a hazai hódoltság kori anyagban nem találtunk párhuzamot. Hasonló példány látható viszont a Primovszki által közölt egyik bulgáriai rézműves műhelyt ábrázoló fényképen. Mindemellett nem zárható ki a későbbre keltezés lehetősége sem (PRIMOVSZKI 1955, 75, 18. kép a.).

4. Rézedényeink legnépesebb csoportját a *tálak* alkotják, melyek közé különböző méretű és eltérő formájú változatok tartoznak.

a) Méreteinél fogva kiemelkedik közülük az említett sóder kitermelésnél előkerült *nagy réztál*. A 2 cm-es vízszintes peremmel ellátott edény átmérője 50 cm, mélysége 11 cm (4. kép 4). Ívelt oldala lapos fenék-részben fejeződik be. Belül az ívelt rész aljánál két koncentrikus vonal fut körbe, majd a tál középpontja közelébe ismét 2-2 koncentrikus kört esztergáltak. Ettől eltekintve teljesen díszítetlen, de az egykori ónozás maradványai mindenütt fellelhetők. Használaton kívül az edényt szájával befelé fordítva a falra akasztották. Erre szolgált a keskeny peremből indított fül, melynek azonban csak a perem alá három szegeccsel erősített lemezmaradványa maradt meg (4. kép 5). Ugyanezt a felfüggesztési módot figyelhetjük meg egy esztergomi tálnál és a mienkhez méretben legközelebb álló hazai réztál (átmérője 41,3 cm) is ugyanabban az anyagban található (FEHÉR 1968, 48–49. kép).

b) Keskeny, az előzőhöz hasonlóan vízszintes peremmel készült az újpalánki vár feltárásából származó 27,5 cm szájátmérőjű *tál* is (4. kép 2). A nagyon roncsolt állapotban előkerült edénynek körülbelül egyharmad része utólagos kiegészítés. Az eredeti része-

ken jól látható, hogy a tálat kalapálással alakították, a fenék belső felületére a középpont köré egy 6,5 cm átmérőjű kört esztergáltak, majd kívül-belül ónozták, alja vízszintesre lapított. Formáját tekintve leginkább az a) alatt említett esztergomi tállal rokonítható (FEHÉR 1968, 48–49. kép).

8. kép Díszített, talpas réz csésze Dunaújváros környékéről
Fig.8. Ornamented copper stemmed bowl from around Dunaújváros

c) Fehér Géza leírása alapján a törökök kedvelt itala a joghurt és víz keverékéből álló *ajran* készítésénél, bulgáriai néprajzi adatok szerint pedig fejésnél, aludtej készítésénél, vízmerésnél használták azokat a *lapított félgömb alakú*, kívül-belül ónozott *réztálakat*, melyek két újabb példánya ismét Dunaföldváról került elő (PRIMOVSZKI 1955, 91, 43 d. kép; KOSAY 1957, 23. t. bal felső kép; FEHÉR 1968, 284). Az alsórévi sóderlelet egyik darabja 24,5 cm-es szájátmérőjével és 10,3 cm-es magasságával csaknem azonos a földvári várasatásból származó korábbival (GAÁL 1983, 4. kép 1; 16. kép 3). Erősített keskeny pereme befelé lejt, külsején egy, majd lejjebb az edény oldalán két-két körbefutó esztergált vonal díszíti (4. kép 1). Innen már kalapálással alakították tovább úgy, hogy a domború edényalj felé egyre inkább elvékonyították a lemezt. A megmunkálásnak ez a módja megegyezik a Fehér Géza által az esztergomi tálak és talpastálak kapcsán leírt eljárással (FEHÉR 1968, 279). Az említett bulgáriai és Tolna megyei analógiák mellett két további – méretében valamivel kisebb – példányt ugyancsak az esztergomi anyagban lelhetünk fel (FEHÉR 1968, 46–47. kép).

d) Méreteiben csaknem azonos evvel egy másik alsórévi *réztál*. Oldalfala az előbbinél függőlegesebb és pereme sem annyira behúzott (6. kép 1). Fenékén egy 12 cm átmérőjű homorúra kalapált rész található, amivel nyilván a félgömb alakú edény stabilitását kívánták biztosítani.

e) Csak feltételelesen sorolható a tálak közé egy – az újpalánki várból származó – papírvékony anyagú

edénytöredék. A teljesen összegyűrődött rézlemez kilagyítása és kiegyengetése után annyi látható, hogy töredékünk egy tálszerű edény (esetleg nagyméretű kanna?) domborúra kalapált fenékrésze, melynek középpontjában egy 7,3 cm átmérőjű kidomborodó köldök van (2. kép 1).

f) Ugyancsak újpálánki lelet egy teljesen átégett, erősen deformálódott *sekély réztál (tapszi)* is (7. kép 4). A mindössze két cm mély edény kifejezetten konyhai célokra szolgált. Főként töltött tésztaféleségeket, rétest, lángoszerű kenyeret sütöttek benne, csakúgy mint pelyvával soványított anyagú vastagfalú kerámia változataiban (FEHÉR 1968, 285). Ez utóbiból több darab is származik ugyanerről a lelőhelyről (7. kép 3).⁸

5. A hódoltság kori rézedények gyakori és igen tet-szetős darabjai a különböző méretű talpgyűrűvel ellátott *talpas csészek és tálak*. A forma közkedveltségére jellemző – mint erre Fehér Géza már korábban is utalt – a rézből készült talpas edényeket hűen utánzó kerámia változatok sokfélesége és nagy száma minden olyan lelőhelyen, mely annak idején török kézen volt (FEHÉR 1960, 127).

a) A Baksa-gyűjtemény *fenékdíszes kis tálját* – noha formáját tekintve inkább az előző csoportba tartozna – 0,5 cm-es talpgyűrűje alapján sorolhatjuk ide. A kívül-belül ónozott tál alja vastag rézlemezéből készült, belső felületére koncentrikus köröket esztergáltak. Oldalfala fokozatosan elvékonyodó, peremrésze összetett. Előbb egy bordával erősített, 2 cm széles vízszintes perem fut körbe, majd kívülről azt lezárja egy homoró kiképzésű függőlegesre visszahajlított 1,4 cm magas perem. Érdekessége, hogy az edényfenék közepe a külső oldalon díszített egy apró T alakú bélyegzővel kialakított, csigavonalban beütött 3,5 cm átmérőjű rozettával (4. kép 3).¹⁰

Függesztőfűl vagy annak nyoma nincs az edényen, mégis a díszítés módja arra utal, hogy – csakúgy mint a nagy tálat – ezt is szájával a fal felé fordítva tárolták. Csak így van értelme az edényfenék díszítésének.

E Budapest környékéről származó tál megfelelőjét hazai anyagból nem ismerjük. Hasonlót ismertet azonban H. Z. Kosay, a fent leírt peremkialakítást pedig az egyik esztergomi rézüstön ismerhetjük fel (KOSAY 1857, 15. t; FEHÉR 1968, 38. kép). Felhasználását tekintve inkább az étkezésnél közvetlenül használt edény lehetett.

b) Egy, az újpálánki várból előkerült *tál* a talpas tála alacsony talpgyűrűn álló mély tálrésszel kialakított változatát képviseli. Érdekessége, hogy fenéklemezét külön lemezből kalapálták, majd beszorítva a tál anyagából előre kikalapált talpgyűrűbe, a fenékrész és a talpgyűrű egymáshoz szoruló szalagját még szegeccsel is összeerősítették (7. kép 1).

Az így kialakított talpgyűrű egy kónuszosan széledő edénytestben folytatódik, mely félmagasságtól

függőleges, majd egy keskeny vízszintes peremmel zárul. Egyetlen díszkevéssel a talpgyűrű fölött körbefutó hármas vonal.

Fehér Géza Esztergomból közöl egy, még a talpgyűrű kialakításában is hasonló tálat (FEHÉR 1960, 8. kép 18; FEHÉR-PARÁDI 1960, 28. t. 7; FEHÉR 1968, 278, 18. kép), a bulgáriai néprajzi anyagból pedig különböző talpmagasságú, hullámosra nyírt peremű változatait ismerjük. Utóbbiak azt is példázzák, hogy a török és bolgár anyagban egyaránt „szahan”-nak nevezett tálak ezen változataihoz mindig tartozott *fedő* is, s ez a mi esetünkben sem lehetett másként (PRIMOVSZKI 1955, 52. kép a–v).¹¹

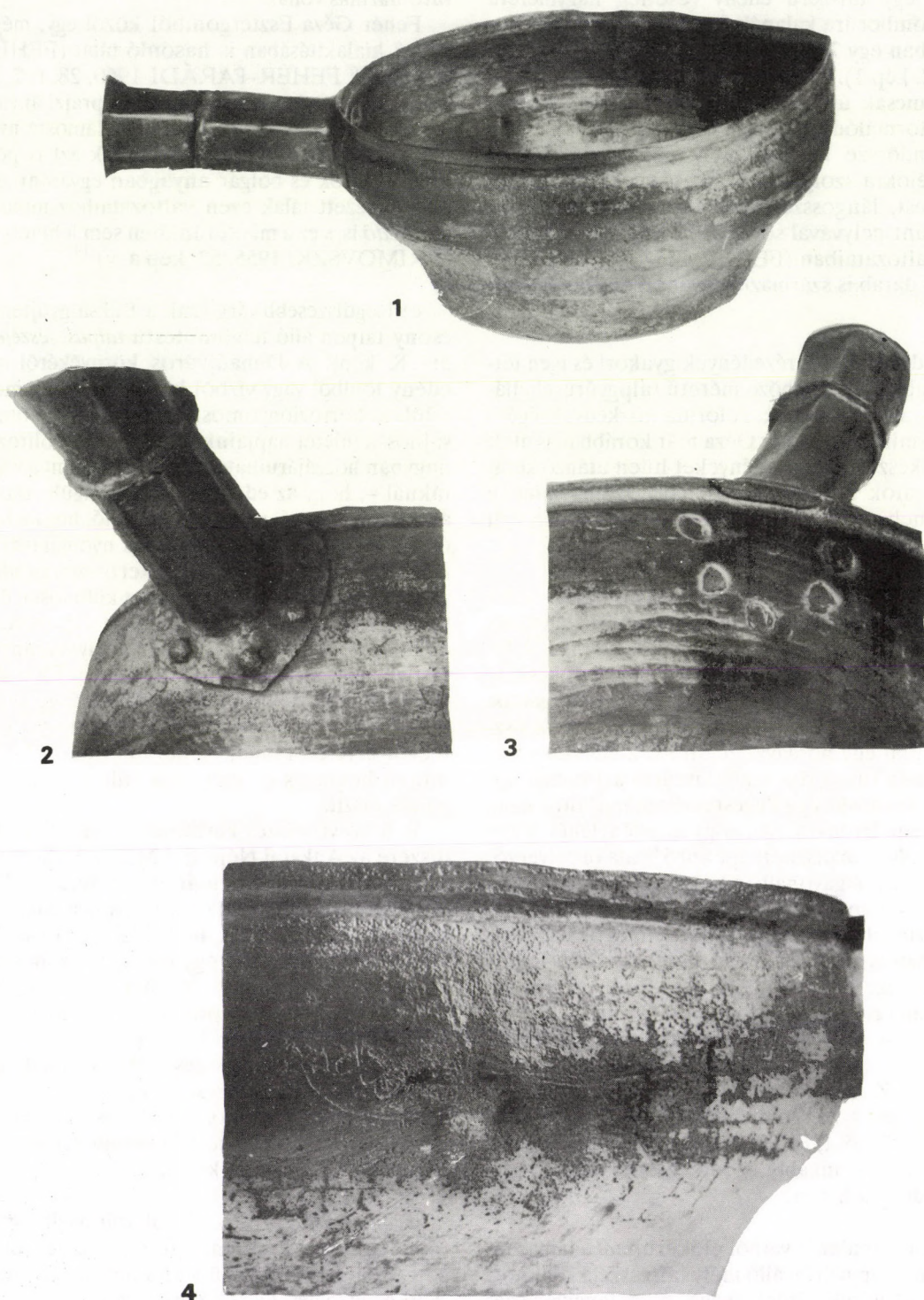
c) Legdíszesebb tárgyunk a Baksa-gyűjtemény alacsony talpon álló félgömbtestű *talpascészséje* (7. kép 5; 8. kép). A Dunaújváros környékéről származó edény földből vagy vízből kerülhetett elő, mert külső felülete korróziónyomos, kráteres. Ezt eltüntetendő, sajnos felületét napjainkban fényesre polírozták, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz – főként a vésett mintáknál –, hogy az edényfal meggyengült, több helyen átszakadt. Ugyanennek köszönhető, hogy a belül még összefüggő ónozásnak kívül csak nyomai maradtak.

Más hasonló talpascészéssel összehasonlítva a vésett mintázat az ami edényünket különösen érdekessé teszi. A megerősített perem alatt egy mértani fonadékdíszből álló keret fut körbe, melyet arányos elosztásban négy helyen szakítottak meg. Ez a dísz, és a talpgyűrű fölött körbefutó egyszerű, függőleges vonalakkal tagolt mintasor egy 5,3 cm magas körbefutó mezőt keretez. Ebben 15 darab fordított S-alakú álló mintát helyeztek el, melyeket stilizált félpalmetta fonadék díszít.

A felső vízszintes keretezés geometrikus fonadékdíszére az Ankarai Néprajzi Múzeum egy XVIII. századi üstjén találunk példát, de eredete jóval korábbi, XII–XIII. századi szeldzsuk hagyományokra vezethető vissza (CETIN 1956, 44. t; FEHÉR 1968, 278).¹² A középrész díszítménye egy csaknem azonos esztergomi csésze mintázatával mutat rokonságot, bár ott a palástot stilizált oszlopok és medallionok töltik ki (FEHÉR 1961, 71. kép 1, 72. kép; FEHÉR 1968, 22–23. kép). Felső indadíszes keretét annak ugyanúgy megszakításokkal tagolták, még a megszakítások vízszintes osztása is azonos a két csészénél. Fehér Géza datálására támaszkodva, a Dunaújváros környéki csésze is a XVII. századra keltezhető.

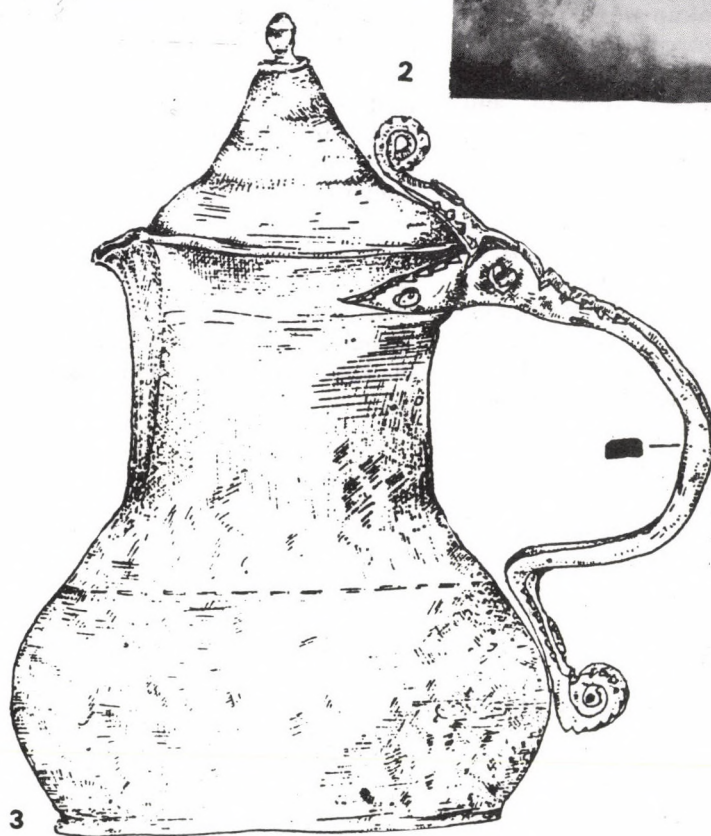
d) Dunaföldvár Alsórévről származik egy feltehetően nagyobb méretű *tál talprésze*. Az eredetileg ónozott edénymaradvány külső felülete kráteresre kopott. Alul négy széles, de sekélyre kopott vonal díszíti. Beszűkülő részén jól látszik az edénytest csatlakozásának a nyoma (7. kép 2).

e) Kalocsa környékéről került Baksa Lászlóhoz egy alacsony talpgyűrűn álló *vastagfalú réztál* (5. kép 1–2). A 34 cm átmérőjű, 9 cm magas edény felülete kívül-

9. kép 1: Ismeretlen lelőhelyű réz merítőedény; 2-3: Nyél rögzítése az edény külső és belső oldalán; 4: Névfelirat maradványa a merítőedény oldalán

Fig.9. 1: Copper scoop from an unknown site; 2-3: Handle fitting on the inner and outer sides of the vessels; 4: Remains of the inscription of a name on the site of the scoop

10. kép 1–3: Fedeles rézkanna Dunaföldvár-Alsórétől
Fig.10. 1–3: Copper can with cover from Dunaföldvár-Alsórét

belül ónozott. Tányérszerűen kihajló peremének éle egymásba kapcsolódó klammer motívumokkal hullámmossá alakított. Peremén belül két esztergált vonal fut körbe, oldalfalán bevéssett arabbetűs névfelirat van. Ez voltaképpen egy szójáték: „*El fakir el hakim Ahmet*”. Azaz az edény „szegény Ahmet” tulajdonában volt (5. kép 3–4).¹³

A fémedények feliratozására a törökországi és bulgáriai anyagban bőségesen találunk példát, s ez a szokás sok helyen még századunk elején is dívott (PRIMOVSZKI 1955; SZLAVOV 1974; GAÁL 1986, 169, 6. kép 3).

Vastag oldalfala és az edényalj alapján is rokonítható ez a névbevéséses tál egy Madocsáról származó ugyancsak vastagon ónozott tállal (GAÁL 1986, 9. kép 1; 17. kép 1–2). Mindkettőnél arra gyanakodhatunk – bulgáriai és törökországi néprajzi anyagban lévő hasonló tálak is alátámasztani látszanak –, hogy készítésük ideje a XVIII. század első felére tehető. Az sem kizárt, hogy a Kalocsa környéki tál az ekkor még török fennhatóság alatt lévő délebbi területekről került hozzánk (PRIMOVSZKI 1955, 45. kép; 51. kép v.d; 52. kép a, b; KOSAY 1957, 16. t.).

6. A talpastálaknál már említett *fedők* egy eddig nálunk kevésbé ismert változata került elő Dunaföldvár Alsórévnél (6. kép 2–3). A vízszintes peremű fedő előbb lépcsőzetesen, majd csonkakúp szerűen szűkül a fogógombig. A kihajló szélű fogógombot előbb gömb, vagy tojásdad alakúra képezték ki, majd felülről homorúra visszakalapálták. Felületén kívül és belül egyaránt látszik az egykori ónozás maradványa.¹⁴

7. Utolsó tárgyunk egy vörösrézből készült, eredetileg kívül-belül ónozott *merítő edény* (9. kép 1). Szájpereme egyenesre vágott, a szájnýílás kissé ovális, átmérője 18–19 cm. A függőleges perem alatt egy mély árok fut körbe, a nyéllel ellentétes oldalon pedig a perem kissé felmagasodik és csúcsossá válik. Az előbb domború, majd lefelé ívesen bekarcsúsított oldalrész egy kör alakúra kalapált egyenes fenéklemezbe megy

át. A nyél egy két részből álló hatszögletűre kalapált henger, melynek két részét eredetileg kalapálással erősítették össze, jelenleg ragasztott.¹⁵ Felerősítése az edény falára és peremére a nyél pajzs alakú végénél történt, melyet felül ráhajtottak az edény peremére, majd öt darab szegeccsel rögzítettek (9. kép 2–3).

E nem túl gyakori edénytípus párhuzamát H. Z. Kosay közli (KOSAY 1957, 11. t. balra fent). Az egyszerűbb nyéllel és a csúcsos peremrész elhagyásával készített edényt a törökök egyik kedvelt, sűrű édesítőszere a „*pekmez*” kimerítésére használták.¹⁶ Csak feltehetőleg, hogy a tulajdonosa szerint Dunaföldvár-ról származó merítőedény funkciója is hasonló lehetett. Sajnos az eredetileg névfelirattal ellátott edény oldalán az erős felületi kopás miatt a bevésés olvashatatlanra vált.

Mint azt a bevezetőben említettük, közzeadott anyagunk gerincét az újabb dunaföldvári dunai leletek valamint egy magángyűjtemény – részben térségünkhöz is köthető – rézedényei képezik. Az egyes edények, illetve edénycsoportok ismertetésénél igyekeztünk az eddig ismert irodalmi adatok, néprajzi párhuzamok alapján a felhasználás legvalószínűbb módját is meghatározni. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy a hagyományosan *vizesedényekre* és *konyhaedényekre* szétválasztott rézedények többsége a valószínűleg vegyes hasznosítású volt, vagyis az adott háztartáson belül, a pillanatnyi igénynek megfelelően, funkciójuk változhatott. Ez érvényes lehetett a változatos formájú *kannákra* csakúgy, mint a leletek zömét kitevő *rézüstökre*, *bográcsokra* vagy a talpas, illetve talpnélküli *tálakra*.

A Dunaföldvár környékéről származó, kevésbé díszes változatokat képviselő rézedények nagy számát látva nem tartjuk lehetetlennek egy helyi rézműves műhely (esetleg műhelyek) egykori ittlétét. Ennek felbukkanását egy későbbi feltárástól, esetleg egy szerencsés véletlentől várhatjuk.

Függelék

A cikkben szereplő tárgyak méretre és lelőhelyre vonatkozó adatait a közlési sorrendet figyelembe véve az alábbiakban adjuk:

1. *Kanna* (1. kép 2). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 22,5 cm, f.á.: 17 cm, sz.á.: 8,5 cm.
2. *Kanna* (10. kép 1–3). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 22 cm, f.á.: 11 cm, sz.á.: 9,3 cm.
3. *Kanna* (1. kép 1). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 20,4 cm, f.á.: 9 cm, sz.á.: 10 cm.
4. *Kannakupak* (6. kép). Lh.: Ismeretlen.
5. *Későrómai rézedény* (3. kép 4). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 17 cm, f.á.: 10 cm, sz.á.: 30,5 cm.
6. *Bogrács* (2. kép 2). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 15 cm, f.á.: 17,5 cm, sz.á.: 15,3 cm.
7. *Bogrács* (3. kép 2). Lh.: Ismeretlen. M.: 17 cm, f.á.: 16,5 cm, sz.á.: 15,5–17 cm.

8. *Bogrács* (2. kép 3). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 13,5 cm, f.á.: 17 cm, sz.á.: 20 cm.
9. *Bogrács* (3. kép 1). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 23,5 cm, f.á.: 29,5 cm, sz.á.: 26 cm.
10. *Rézüst* (3. kép 3). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 16,5 cm, f.á.: 21,5 cm, sz.á.: 22 cm.
11. *Tál* (4. kép 4). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 11 cm, f.á.: 35 cm, sz.á.: 50 cm.
12. *Tál* (4. kép 2). Lh.: Újpalánk. M.: 6 cm, f.á.: 21 cm, sz.á.: 27,5 cm.
13. *Tál* (4. kép 1). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 10,3 cm, f.á.: 15 cm, sz.á.: 24,5 cm.

14. *Tál* (6. kép 1). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 9 cm, f.á.: 12 cm, sz.á.: 24 cm.

15. *Edénytöredék* (2. kép 1). Lh.: Újpalánk. Töredék m.: 10 cm, f.á.: 7 cm.

16. *Tepsi* (7. kép 4). Lh.: Újpalánk M.: 2 cm, átm.: 21,5 cm.

17. *Agyagtepsi* (7. kép 3). Lh.: Újpalánk.

18. *Fenekdíszes tál* (4. kép 3). Lh.: Budapest környéke. M.: 7 cm, f.á.: 12,8 cm, sz.á.: 22,9 cm.

19. *Talpas tál* (7. kép 1). Lh.: Újpalánk. M.: 11 cm, f.á.: 9 cm, sz.á.: 25 cm.

20. *Talpas csésze* (7. kép 5; 8. kép). Lh.: Dunaújváros környéke. M.: 11,5 cm, f.á.: 9,5 cm, sz.á.: 25 cm.

21. *Talpas tál talprésze* (7. kép 2). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 4,5 cm, átm.: 11,5 cm.

22. *Feliratos réztál* (5. kép 1–2). Lh.: Kalocsa környéke. M.: 9 cm, f.á.: 21 cm, sz.á.: 34 cm.

23. *Fedő* (6. kép 2–3). Lh.: Dunaföldvár-Alsórév. M.: 7,5 cm, átm.: 23 cm.

24. *Merítő edény* (8. kép 1). Lh.: Ismeretlen. M.: 9,4 cm, f.á.: 13,5 cm, sz.á.: 18–19,8 cm.

Jegyzetek

- 1 A dunaföldvár északi részén található Felsőrév és a déli határában lévő Alsórév a földvári híd megépítéséig az egykori mezőváros két igen fontos dunai átkelőhelye volt. Ezeken áramlott keresztül az a hatalmas mennyiségű áru (só, gabona, bor, élőállat, kézművestermékek stb.), mely a kelet–nyugati kétirányú kereskedelem ezen igen fontos megállítópontján cserélt gazdát. A földvári sokadalmak – közöttük is a híres szentpéternapi vásár – árubeségükkel messzeföldről idevonzották a kereskedőket. Földvára is érvényes a megállapítás: „A legjelentősebb mezővárosokat éppen az jellemzi, hogy a tájegységükre nem jellemző árucikkeket is összegyűjtötték és exportálták” (SZAKÁLY 1973, 59, 85). A hódoltság korából megmaradt vámnapiók azt is bizonyítják, hogy ez a közvetítő kereskedelem ekkor is virágzott (VASS 1972, 457). Könnyen lehet, hogy a folyammedernek mindig ugyanazon szakaszán előkerülő rézedények is a révforgalommal hozhatók összefüggésbe, bár az edények egy részének erősen kopott volta inkább utasforgalmi, mint kereskedelmi jellegű eredetre utal. Az sem zárható ki, hogy valamelyik – a pezsgő életű mezővárost és környékét gyakran érő – hajdútámadás során kerültek a Duna mélyére. A folyamatosan előkerülő leleteket Dánó Lajosné vásárolta meg a süderkitermelőtől, s azok később ajándékozás és csere útján kerültek gyűjteményünkbe.
- 2 Az edények közlésre történt átengedéseért ezúton mondunk köszönetet Baksa Lászlónak.
- 3 Mindez a rézedények vonatkozásában általánosan érvényes. Érdeemes megemlíteni még, hogy az ásásokon előkerült rézedények legtöbbször pusztulási rétegek alól, gyakran átégett paticsfalmaradványok közül kerültek napvilágra (Újpalánk, Dunaföldvár), így anyaguk átégett, az edények deformáltak, roncsoltak és sok esetben kiegészítésre szorultak.
- 4 A közlésben az újpalánki kannát és annak javítását bemutató fénykép alatt tévesen szerepel Dunaföldvár mint lelőhely (GAÁL 1983, 12. kép).
- 5 A restaurálás során a kanna lapított oldalrészével ellentétes, roncsolt oldalát kiegészítették ugyanúgy belapítva mint az ép oldalt. Ennek helyes voltát a megmaradt részletek nem, csupán a párhuzamok igazolják.
- 6 Az ajándékozó elmondása szerint a török bográcsokkal egy helyen és egy időben találták a kavicskitermelő mun-

- kások. E későrómai (esetleg népvándorlás kori?) üstön kívül korábban ugyaninnen előkerült egy vasfüggesztőfüles római bogrács is.
- 7 Hazai párhuzamok kapcsán az edény használati módját először Fehér Géza ismertette (FEHÉR 1968, 284). A 83. jegyzetnél a H. Z. Kosayra való hivatkozásnál azonban nyomdai hiba folytán rossz táblaszám került közlésre. A helyes adat (KOSAY 1957, XXIII. tábla bal felső kép).
 - 8 Erre vonatkozóan lásd GAÁL 1983, 176–177, valamint 11. jegyzetet.
 - 9 Az újpalánki feltáráson ugyanígy igen sok ép darab és többszáz töredék került elő, míg réz változatából az itt közölt egyetlen példányt találtuk.
 - 10 Az apró T-alakú bégyegző igen hasonló ahhoz, amivel a gyűjtemény egyik ismeretlen lelőhelyű réz kannafedelét díszítették hasonló módon (GAÁL 1983, 3. kép 2).
 - 11 Négy ilyen réz fedőt ismerünk Dunaföldváról, melyek egyikén török nyelvű vésett névfelirat is található (GAÁL 1983, 6. kép 1–4, 15. kép 1–4). A rézedényeken a névbévés szokása Bulgáriában a XX. század elejéig megtalálható (SZLAVOV 1974, 243–267. kép 35, 41. PRIMOVSKI 1955, 57. a–b kép 110).
 - 12 A Cetin által közölt anyagban más tárgyakon is találhatunk hasonló mértani fonadékból álló szegélykeretet. Így például az egyik gazdagon díszített lapos, tányérszerű tálon és egy kisméretű, mély talpascsőben is (CETIN 1956, 5. t. felül, 45. t. felül). Lehet pusztán véletlen is, de megfigyelhető, hogy a mintázat fűzése mindegyiken ellentétes irányú mint az általunk közölt csészén.
 - 13 Személyéről sajnos nem tudunk többet. A felirat feloldásáért Fehér Gézának mondunk köszönetet.
 - 14 Egy lépcsős felületű rézfedőt ismerünk ugyan a dunaföldvári várfeltárás anyagából is, ám az ez a mostaninál jóval laposabb és vízszintes pereme egy függőlegesen aláhajtott keskeny gyűrűvel végződik (GAÁL, 1983, 6. kép 2; 15. kép 2).
 - 15 A ragasztás nem az eredeti állapotnak megfelelő. A kisebb részt két egységgel elforgatva ragasztották fel.
 - 16 A formai hasonlóság mellett azonban elképzelhető bármilyen más, általunk nem ismert felhasználási mód is. E téren sajnos még a törökországi kutatások sem nyújtanak megfelelő ismereteket.

IRODALOM

- CETIN 1956 P. CETIN, *Etnografya muzesindeki bakir eserler uzeride aristirma*. Türk Etnografya Dergisi I. Ankara 1956. 95–110, XLIII–LXIV.
- FEHÉR 1960 G. FEHÉR jr., *A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltság kori török emlékei*. JPMÉ 5 (1960) 103–146.
- FEHÉR 1961 G. FEHÉR jr., *La tente turque du Musée National Hongrois*. FolArch XIII. Budapest 1961.
- FEHÉR 1968 G. FEHÉR jr., *Esztergomi török vörösrézedények*. KMK 1 (1968) 273–310.
- FEHÉR–PARÁDI 1960 G. FEHÉR jr.–N. PARÁDI, *Esztergom-szenttamáshegyi 1956. évi török kori kutatások*. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve 1 (1960).
- GAÁL 1983 A. GAÁL, *A szekszárdi múzeum hódoltság kori rézedényei*. ComArchHung (1983) 163–184.
- KOSAY 1957 KOSAY H. Z., *Türkiye Halkinin Maddi Kültürüne Dair Arastirmalar II*. Türk Etnografya Dergisi II. Ankara (1957) 7–28.
- PRIMOVSZKI 1955 A. PRIMOVSKÝ, *Mednikarsztvoto v Rodopszkata oblaszt*. Szófia 1974.
- SZAKÁLY 1973 F. SZAKÁLY, *A Dél-Dunántúl kereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4. Kaposvár 1973.
- SZLAVOV 1974 A. SZLAVOV, *Medni szcedove*. Szófia 1974.
- VASS 1972 E. VASS, *Zwei türkische Föhrenlisten von Ráckeve und Dunaföldvár aus den Jahren 1962–1964*. ActaOrHung 15. Budapest 1972.

COPPER VESSELS IN THE SZEKSZÁRD MUSEUM FROM THE TURKISH OCCUPATION PERIOD II.

Extract

Wosinsky Mór Museum (Béri Balogh Ádám Museum until 1989) operates in the centre of the South-Hungarian county of Tolna, in Szekszárd. From 1526 to 1686, the area was ruled over by the Turks. Consequently, a great number of Turkish finds or objects displaying Turkish influence have come into the collection of the museum over the last 90 years.

A group of the finds, Turkish copper vessels from excavations at Dunaföldvár, Simontornya and Szekszárd, was published in ComArchHung 1983 (GAÁL 1983). The most significant additions to the collection since then have been finds recovered during gravel extraction from the Danube Basin at the so-called Alsórév (Lower Ferry) reach of the river at Dunaföldvár which was, at one time, one of the most important crossing places over the river. At the same time, very nice Turkish copper vessels were acquired by a private collector, with whom the museum has good connections. The present paper will concentrate on these two find groups.

The first group of objects is represented by two varieties of copper cans: spouted specimens (ibrik) and those without a spout (gügüm). Most noteworthy of these is a small copper can with a cover used for making a thick tea essence (Fig. 10. 1–3).

The most numerous group is composed of copper cauldrons with handles (their Turkish names are *helke*

helike, *bakrach*). According to Turkish ethnographic research, they were used during milking or for water transportation, although the traces of the turning wheel on the bottom of the vessels suggest that they were also used for cooking. This view is also supported by the highly similar form of fish cooking cauldrons used up to today (Fig. 2. 2–3; Fig. 3. 1–3). Another copper cauldron, probably from the Late Roman Age (or perhaps Migration Period!) came from the same site (Dunaföldvár-Alsórév). It has been published here only because it comes from the same site (Fig. 3. 4).

The group of *platters* consists of flat copper vessels of various sizes. Bread similar to girdle cake was baked in the shallow *tepsi* (Fig. 7. 4) while those with a flattened semiglobular body were used for making yoghurt and curds and also for measuring water (Fig. 4. 1; Fig. 6. 1).

Of the characteristic *stemmed bowls* of Eastern origin, a smaller one with a pattern on the outside of its bottom is worth mentioning (Fig. 4. 3) together with a bowl with a wavy edge standing on a low footring which, according to its inscription “*El fakir el hakim Ahmet*” – once belonged to “poor Ahmet” (Fig. 5. 3–4). The roots of a red copper bowl with a geometric plaited ornament, held in a private collection, go back to Seldzhuk traditions from the 12–13th

cco. (Fig. 7. 5). However, a closely analogous form can be found among the copper vessels in the Esztergom museum in Hungary (FEHÉR 1961, Fig. 71. 1; Fig. 72; FEHÉR 1968, Figs. 22–23).

In addition to the truncated cone-shaped cover (Fig. 6. 2), a scoop, tin-plated on both surfaces with a somewhat elliptical mouth is to be mentioned. This latter was probably used with the popular Turkish

sweetener, *pekmez* (Fig. 9. 1–4). Regrettably enough, the name engraved on its side was destroyed during careless cleaning.

The publication of the above vessels was chiefly intended to help in the identification and classification of the as yet unassigned Turkish copper vessels in various collections.

A. Gaál
Wosinsky Mór Múzeum
Szekszárd Pf. 44
H-7101

